

VILNIAUS TAPATUMO SLUOKSNIAI BRAUNO IR HOGENBERGO ATLASE

Lukas Rekevičius

*Architektūros pagrindų ir teorijos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas lukas@rekevicius.lt*

Įteikta 2010 01 25

Santrauka. Analizuojama prielaida apie Brauno ir Hogenbergo atlaso Vilniaus plane perteikiamus miesto savitumų bruožus. Naudojant pasirinktą tapatumo struktūros modelį, analizuojama grafiniėje ir tekstinėje atlaso dalyje pateikta informacija apie Vilnių. Ieškoma atlaste pateiktų gamtinių (reljefo, vandenų, augmenijos), kultūrinių (socialinių, politinių, ekonominių, tautinių ir konfesinių), antropogeninių (urbanistinių, architektūrinių) Vilniaus savitumo apraiškų, pateikti Vilniaus ir kitų atlaste pavaizduotų miestų palyginimai. Nustatyti plane atskleisti miesto urbanizacijos ypatumai, užstatymo tipai ir morfologija, miesto policentriškumas, miesto kaip sostinės bruožai, gyventojų grupių charakteristikos, taip pat rasta plano netikslumų konfesinio balanso, gatvių tinklo, miesto dydžio atžvilgiais.

Reikšminiai žodžiai: Brauno ir Hogenbergo atlasas, Vilniaus senamiestis, savitumas, tapatumas, įvaizdis.

Įvadas

Vilniaus miesto istorijos tyrimai tapatumo raidos klausimu yra gana fragmentiški ir prieštaringi. Iki XVI a. vidurio nėra aptikto nei vieno ikonografinio ar kartografinio šaltinio, galinčio duoti teisingą ir išsamų supratimą apie to meto miesto vaizdą. Metas nuo miesto įkūrimo 1323 m. iki pirmojo miesto vaizdo pateikimo Miunsterio *Cosmographia* leidinyje yra nupasakojamas tik rašytiniuose šaltiniuose – Gilibero de Lanua aprašyme, kryžiuočių kelių aprašymuose (*Wegeberichte*), valdovų laiškuose. Paprastai ši medžiaga duoda tik apytikrų vaizdą – aprašomi pavieniai objektai, o tokios deskripcijos, kaip *ilgai driekėsi į vakarus* (Katalynas, Vaitkevičius 1995) arba *yra ir medinių, ir mūrinių pastatų*, yra informatyvios tik susidarant apytikrų vaizdą, kas tuo metu Vilniuje buvo, bet neduodančios daug žinių apie miesto urbanistinę sandarą, architektūros objektus ir stilius, gamtinį kontekstą, sociologinę (politinę, kultūrinę, ekonominę, tautinę ir konfesinę) aplinką. Neturime svarbios informacijos apie miestą supančias gretimybes – priemies-

čius, kaimus, pavienius pastatus, todėl galime daryti tik apytiksles prielaidas dėl miesto infrastruktūros – aprūpinimo maistu ir žaliavomis, kelių.

Medžiagos trūkumas skatina įvairių hipotezių kūrimą apie pakitusį miesto gatvių tinklą (pvz., yra hipotezių¹, jog Trakų vartai ir Bernardinų vartai kažkada buvo tiesiogiai sujungti vidine miesto gatve ir kad tai buvo svarbi jungtis tarp Trakų trakto ir dabar nebeišlikusio kelio per Altarijos kalvyną – į rytinių LDK miestų pusę) arba kitus neišlikusius urbanistinius darinius (autorius keliama hipotezė, kad pleištiški 122, 123, 124, 125, 126 kvartalai, parodyti K. Grunerto 1808 m. plane, galbūt žymi buvusios didesnės aikštės prie Šv. Jono bažnyčios kontūrus).

Vilnius iki pat XIX a. atvaizduotas nedaugelyje žemėlapių. Kartografinė medžiaga skurdi, nes čia niekada nėra itin svarbūs prekybos keliai.

¹Nepublikuota medžiaga.

Kartografinių šaltinių teikiama informacija yra palyginti mažai studijuota ir aprašyta perteikiamo miestovaizdžio tapatumo aspektu, todėl bandymas suteikti miesto architektūros ir urbanistikos tyrimams dar vieną papildomą sluoksnį gali vaisingai papildyti kituose mokslo baruose atliekamus kultūrologinius Vilniaus istorijos tyrimus.

Vilniaus tapatumo studijos menotyrine prasme gali turėti reikšmės ir kai kuriamos senosios miesto dalies apsaugos koncepcijos (specialieji planai, senamiesčio apsaugos reglamentai), ir kai dirbamas kūrybinis darbas atkuriant nnykusių senamiesčio užstatymą, nes pagal šiuolaikinę paveldosaugos koncepciją svarbu ne saugoti konkretų miesto praeities paveikslą ar jo ištrauką, o suvokti, palaikyti ir pratęsti miesto formavimosi logines grandines, neužkonservuojant senamiesčio konkrečiame laikmetyje. Todėl ypač svarbi miesto tapatumo raidos analizė, kuri turėtų būti pratęsta straipsniais apie kitų epochų miesto savitumus.

Taigi itin svarbios pirmojo išsamaus Vilniaus ikonografinio, kartografinio šaltinio – Vilniaus miesto plano, pateikto Brauno ir Hogenbergo *Civitates Orbis Terrarum* atlaso 1581 m. leidime, – studijos. Ši medžiaga padeda plačiau interperetuoti istorinius faktus, suvokti miestovaizdžio raidą, nušviečia miesto charakterį, *genius loci* (Norberg-Schulz 1980), kuriuo vadovaujantis šiandieną galime pratęsti Vilniaus senamiesčio ir gretimų teritorijų dinamišką pulsavimą praktikoje.

Pagrindinis straipsnio tikslas – pritaikyti pasirinktą tapatumo modelį, analizuojant Brauno bei Hogenbergo atlaso Vilniaus planą, ir nustatyti istoriniame šaltinyje perteikiamo miestovaizdžio savitumų kompleksą – miesto tapatumą. Pasirinkta analizės pagal modelį metodika yra tinkama vertinti bet kokio bet kurio laikotarpio ar regiono miesto tapatumo sudėtį pagal atskiras tapatumo elementų grupes: pagal gamtinius tapatumo ženklus, antropogeninius tapatumo ženklus, sociokultūrinius tapatumo ženklus. Metodika inovatyvi, apibendrinanti kitų autorių pasiūlytas metodikas: K. Lyncho antropogeninių tapatumo elementų klasifikaciją, C. Norberg-Schulzo pasiūlytą *genius loci* koncepciją, R. Buivydo semantinio gamtos elementų vaidmens tyrimus, V. Petrušonio vietovės kultūrinio tapatumo aprašymo prielaidas.

1. Tapatumo sandara

Vyrauja keletas tapatumo nusakymo teorijų. Filosofiniu požiūriu išskiriama keletas teorijų – ir statiškų, ir dinamiškų tapatumo modelių. Sociologiniu aspektu renkamasi dinamiškos tapatybės forma, kultūrologi-

niu ir semiotiniu – statiška (kolektyvinė atmintis). Reikia atkreipti dėmesį, kad skirtingose teorijose kartojasi tam tikri archetipiniai elementai, formuojantys tapatumą: kalba, kultūra, teritorija, rasė, religija, istorija. Ypač svarbus šių elementų pastovumas laike, esantis dėl dinamiškų tapatybės apraiškų.

Kultūrinis tapatumas šiuo metu yra sparčiai kintantis fenomenas, tačiau archetipiniai nekintantys elementai kuria tautas, miestus ir valstybes. Kalba (ar kalbos), kultūra, teritorija, religija ir istorija susipina viename reikšmingame antropogeniniame darinyje, kuris yra tiek statiškas, tiek dinamiškas, – mieste. Miestovaizdis tampa priemone vietos kultūrai, religijai, istorijai, etniškumui aprašyti, vizualus tapatumas tampa prekės ženklu, o vizualiojo tapatumo orientyrai (*landmarks* pagal K. Lynchą) – tapatybės ženklai – tampa viso identiteto suvokimo viršūne.

Kuriantis ir plečiantis miestui (nesvarbu, padrikai ar planuotai), besiformuojant miesto struktūrai ir erdvėms, kuriasi ne tik funkcija ar meno kompozicija, tačiau formuojasi ir miesto įvaizdis. Šį įvaizdį priima visi urbanizuotos teritorijos stebėtojai: gyventojai, miesto svečiai, nuotoliniai virtualūs lankytojai (per televiziją, internetą). Miesto įvaizdis yra formuojamas simboliais, šie simboliai mieste yra architektūros ir urbanistikos objektai. Tačiau miesto įvaizdis ir jo suvokimas neapsiriboja vien materialios išraiškos visuma. Reikia pabrėžti ir miesto jausmo svarbą, teoretiko Ch. Norberg-Schulzo įvardintą kaip *genius loci*.

Pasak šio autoriaus, miesto erdvės charakterį apibūdina miesto dvasia (*genius loci*). Miesto erdvė yra nevienalytė, ji susideda iš daugelio lokaliai ir savarankiškai per tam tikrą laiką išsivysčiusių struktūrų. V. Petrušonis nurodo, kad kiekvienas miestas turi savo unikalų įvaizdį (susidedantį iš vizualaus įvaizdžio ir mentalinio įvaizdžio – *genius loci*), kuris yra nedalomas, nes kitaip neįmanoma iki galo suvokti miesto esmės. Pasak K. Lyncho, pagrindiniai miesto tapatumo jausmą formuojantys elementai yra šie:

- keliai (*roads*);
- ribos (*boundaries*);
- rajonai (*districts*);
- jungtys (*joints*);
- orientyrai (*landmarks*).

Tačiau šie nurodyti formantai yra tik antropogeninės kilmės, todėl sąrašą būtina papildyti gamtinių tapatumo ženklų komponentais. Taip pat dera pamėginti struktūruoti efemerišką „miesto dvasios“ elementą ir išskirti jį kaip miesto kultūrinį klimatą formuojančių aspektų rinkinį (kultūrinis kontekstas).

Atsižvelgiant į anksčiau išdėstytas teorijas, Vilniaus tapatumas, perteikiamas Brauno ir Hogenbergo atlaso žemėlapyje, gali būti aprašytas suskaidant tapatumo sąvoką į kelis segmentus:

1. Gamtos sukurti tapatumo ženklai. Šiame segmente reikėtų išskirti kelis elementus. Pirma, nustatyti reljefo savitumus. Šie savitumai yra bene mažiausiai kintantys laike, viena pastoviausių Vilniaus tapatumo struktūros dalių, tačiau itin veikiantys urbanistinę struktūrą ir net pavienių architektūros objektų atsiradimą (Buivydas 2004). Antra, aptarti vandenys – šis gamtinis elementas yra labiau kintantis ir kartu veikiantis miestovaizdį. Pavyzdžiui, prie dabartinio VPU buvusi brasta per Nerį daro įtaką kelių tinklo formavimuisi, tačiau, kai veikiant litodinamikai dingsta brasta, nunyksta ir ten vedęs kelias. Taip pat buvusi Vilnelės senvagė, juosusi dabartinę Katedros aikštę, kūrė kitokį erdvinį vaizdą, nei matome dabar. Svarbus ir inžinerinis vandenų vaidmuo – Župonių šaltiniai, Vingrių šaltiniai ar Aušros vartų šaltiniai sudarė prielaidas intensyvesnei urbanizacijai dėl patogaus vandens tiekimo. Trečia, aptarti augmeniją. Tai labiausiai kintantis gamtinis elementas, tačiau taip pat vizualiai pats aktyviausias, kuriantis stiprų miesto ar jo apylinkių įvaizdį.
2. Kultūrinio konteksto savitumas. Šis segmentas pirmiausia apima politinius (politinė santvarka, valdžios pasidalijimas, valdžios efektyvumas, viešasis saugumas), ekonominius (pramonė, verslai, amatai, kuriama pridėtinė vertė), kultūrinius (išsilavinimas, kultūros pasiūla ir paklausa, savo vertės ir tapatumo suvokimas), tautinius bei konfesinius (miesto gyventojų tautinė ir konfesinė sudėtis, ekonominės ir politinės galios balansas), socialinius (socialinė atskirtis, socialinis teisingumas, užimtumas) aspektus. Taip pat reikia įvertinti miesto įvaizdžio aspektą miesto gyventojų ir miesto svečių atžvilgiu (tiriant Brauno-Hogenbergo plane matomus tapatumo sluoksnius vertinamas tik miesto svečių suvokiamas įvaizdis). Šis tapatumo sąvokos elementas yra labiausiai kintantis ir nepastovus.
3. Antropogeniniai tapatumo ženklai. Šis segmentas apima žmogaus sukurtus miesto tapatumo darinius. Pirma, tai urbanistiniai dariniai: gatvės, aikštės, krantinės, kvartalai, miesto centras ir priemiesčiai. Šis segmentas turi tendenciją nekisti arba kisti labai mažai. Antra, architektūros objektai. Tai daugiausia vizualios informacijos perduodantys tapatumo elementai. Pakankamai smarkiai kintanti

tapatumo struktūrinė dalis, kartu savyje koduojanti miesto istorijos informaciją – rekonstrukcijas, perstatymus, karus ir okupacijas, miesto klestėjimo ir nuosmukio periodus. Prie antropogeninių tapatumo ženklų reikia priskirti ir mažosios architektūros objektus. Tai trumpalaikis, tačiau efektyviai miesto realijas atspindintis segmentas, suteikiantis informacijos apie viešosios erdvės kokybę, miesto ūkinį ir kultūrinį gyvenimą.

Toks suskaidymas pakankamas susiformuoti modeliui, pagal kurį galima tirti bet kurio regiono, laikotarpio miesto tapatumą tiek vizualioje, tiek mentalinėje plotmėje.

2. Vilniaus plano *Civitates Orbis Terrarum* atlase apžvalga

Pirmas Vilniaus miesto vaizdas (1 pav.) yra išspausdintas Georgo Brauno ir Franso Hogenbergo atlaso *Civitates Orbis Terrarum* trečiojoje knygoje (*liber tertius*), pavadintoje *VRBIVM PRÆCIPVARVM TOTIVS MVNDI*, 1581 m. leidime, spausdintame Kelne Teodoro Graminėjaus spaustuvėje (Braun 1581). Vilnius jame pavaizduotas nuo Velnių (dabartinio Tauro) kalno. Parodytas visas (nors klaidingas) miesto gatvių tinklas, kvartalai užpildyti tikrais (arba spėjamais) pastatais. Vaizdas atliktas oforto technika ir kai kuriuose leidimuose yra spalvotas. F. Hogenbergas greičiausiai niekada nebuvo Vilniuje, darbui turbūt naudojo tekstinius aprašus ir dabar neišlikusius kitų dailininkų piešinius. Netiesioginiai įrodymai gali būti keli. Pirma, plane pavaizduotas namas *Die Junge Koniginne Haus* (Jaunosios kunigaikštienės namai). Jaunoji Žygimanto Augusto žmona Elžbieta fon Habsburg mirė dar 1545 m., o Barbora Radvilaitė (karalius su ja buvo susituokęs slapta) mirė 1551 m. Todėl galima spėti, kad vaizdai, kuriuos naudojo F. Hogenbergas, piešti karalienės aplinkos asmens gerokai anksčiau, nei publikuotas Brauno ir Hogenbergo planas. Antra, plano gatvių tinklas taip pat nėra tikslus, turbūt pieštas remiantis buvusiuoju Vilniuje arba tais pačiais ankstesniais piešiniais. Trečia, eksplikacijoje nurodyta pozicija *Die schwarze münche* yra nuoroda į juoduosius vienuolius – benediktinus, tačiau benediktinų ordino Vilniuje nėra buvę. Taigi planas aiškiai kompiliatyvinio pobūdžio. Anot V. Drėmos, tai įrodo ir kitas niuansas: visi bereikšmiai pastatai nupiešti aksonometriniu pavidalu. Tačiau svarbesni pastatai perteikti plokštuminiu vaizdu. V. Drėma knygoje „Dingęs Vilnius“ spėja, kad taip yra greičiausiai dėl to, kad autorius nedrįso išsigalvoti erdvinės kompozicijos

1 pav. G. Brauno atlase pateiktas Vilniaus miesto planas, 1581 m.

Fig. 1. Vilnius city plan in the atlas of G. Braun, 1581

pats, nes šių pastatų struktūra jam buvo nežinoma. V. Drėma iš to daro išvadą, kad visi pastatai, kuriuos dailininkas perteikė plokščiai – frontaliu projekcija, yra ikonografiškai tikslūs ir autentiški, o kurie pateikti aksonometrija – nevertingi ir dailininko tiksliai net ir nevaizduoti (Drėma 1991).

Kartu su žemėlapiu atlase pateikiamas ir vieno puslapio lotyniškas tekstas, nupasakojantis miesto aplinką, žmones, papročius. Dauguma deskripcijų gana neigiamos, miestiečiai aprašomi kaip barbarai, miestas – kaip nepasiekiamas ir nesaugus užsieniečiams, o konfesinė gyventojų priklausomybė vis dar smarkiai pagoniška. Keista tai, kad žemėlapiu eksplikacija sudaryta vokiečių kalba, o aprašomasis tekstas – lotyniškai, tai rodo

dailininko ir teksto autoriaus skirtingu laiku atliktą ir nekolegialų darbą – žemėlapis pieštas turbūt skirtingomis intensijomis, nei rengtas miesto aprašymas.

Atlase spausdintame Vilnius žemėlapyje yra 28 punktų eksplikacija (2 pav.). Dauguma minimų objektų nesunkiai identifikuojami, jų buvimas pagrįstas ir kitais istoriniais dokumentais. Kai kurie punktai pažymėti tik eksplikacijoje, tačiau nepažymėti pačiame plane, tačiau iš kasinėjimų medžiagos ir lygiagrečių istorinių šaltinių tikrai žinome juos buvus – pavyzdžiui, 5 numeriu pažymėta *S. Barbara kirch*. Kai kurie kiti eksplikacijoje minimi objektai nepažymėti plane: (11) *Die Wersope*, (20) *Die schwarze munche*, (22) *Die Keur Kaste*. Naudodamiesi tame pačiame atlase esančiu

2 pav. G. Brauno atlaso Vilniaus plano eksplikacija (legenda)

Fig. 2. The legend of Vilnius city plan in the atlas of G. Braun

tekstiniu žvėryno (tekste *vivarium*, plane *Die dir garde (Tiergarde)*) aprašymu, galime padaryti tam tikras išvadas. Teksto dalis, aprašanti žvėryną, skamba taip: *...In quo omnis generis ferae, sumptu permagno aluntur: vulgo Vversupa, id est, iuxta aquas, quibus vicina est, dicitur Vilnensis porro populus & quotquot itidem suburbanas incolut casas, agrestis sunt seruilis que ingeni (...kuriame yra visokių rūšių žvėrių, kurių išlaikymas labai daug kainuoja: vilniečių liaudies šis nutolęs prie vandens esantis [žvėrynas] vadinamas Vversupa, tačiau taip pat priemiesčiuose yra daug kaimiečių gyvenamų lūšnų (incolut casas agrestis), jie yra vergai iš prigimties (servilis que ingeni)...* (vert. L. Rekevičius). Kadangi žinome Žygimanto Augusto vasaros rezidenciją buvus Viršupyje (Drėma 1991), galime susieti, kad tai ir yra plane minimas *Die Wersope* ir tekste minimas *Vversupa*. Taigi, greičiausiai tai yra ta pati vieta, kuri plane pažymėta 27 numeriu *Die dir garde (Tiergarde – žvėrių aptvarai)*. Šis *Dirgarde* ar Viršupis pažymėtas per arti Pilių teritorijos, iš tikrųjų Viršupio rezidencija yra buvusi dabartiniame Antakalnio troleibusų žiede, maždaug 5 km atstumu nuo dabartinių Vilnelės žiočių. *Die schwarze munche* gali būti netikslumas – galbūt autorius taip identifikavo kitus tamsiai besirengiančius vienuolius – pranciškonus arba bernardinus. Kadangi Bernardinų vienuolynas pažymėtas atskirai 12 numeriu, greičiausiai tai bus pranciškonų vienuolynas, šiame plane savo numerio neturintis.

Brauno ir Hogenbergo atlaso Vilniaus miesto planas iki šiol nagrinėtas ir kitų lietuvių bei užsienio tyrinėtojų, tarp kurių paminėtinos J. Žalkausko, P. Reklaičio apžvalgos, lenkų tyrinėtojo K. Bučeko (K. Buczek) tekstai. Šie autoriai daugiausia nagrinėjo šio plano autentiškumą, lygindami su žinomais miesto architektūros istorijos faktais, gilinosi į faktinę plane pateiktą informaciją. Iki šiol planas nėra nagrinėtas miesto tapatumo, miesto įvaizdžio požiūriu, vertinant ne tik kartografinius ar istorinius faktus, tačiau ir sudarant prielaidas menotyrimiam miestovaizdžio aprašymui.

3. Vilniaus plano analizė pagal pasirinktą tapatumo stuktūros modelį

Plane aiškiai perteikiami gamtiniai ir antropogeniniai tapatumo elementai, o kultūrinį kontekstą galime interpretuoti pagal kai kurias detales.

Gamtiniai reljefo savitumai, matomi atlaso plane, iki šių dienų pasikeitę nedaug. Planas gana netikslus, kad būtų galima atlikti palyginimus, tačiau tikrai matosi už miesto kylantis reljefas – Neries senvagės liekanos, taip pat plane galima išvelgti nežymų nuolydį nuo

rotušės pilies link, tai irgi nepasikeitę. Reljefe ryškus elementas – itin statūs Aukštutinės pilies kalno šlaitai. Kadangi toliau plane matomas Altarijos kalvynas parodytas palyginti nestaciais šlaitais, galima sakyti, kad dailininkas pilies kalno šlaitus galbūt ir hipertrofuotai, tačiau parodė statesnius, nes jie tikrai tokie buvo (3 pav.). Šią hipotezę patvirtina ir vėliau įvykusios pilies kalno nuošliaužos, po kurių kalnas įgijo dabartinę, natūraliau atrodančią išvaizdą. Taigi, galima teigti, kad vienas ryškiausių XVI a. Vilniaus miestovaizdžio tapatumą formuojančių reljefo elementų buvo dirbtinai stačių šlaitų Gedimino kalnas.

Antrasis gamtinis elementas – augmenija. Ypač ryškus jos nebuvimas ant to paties pilies kalno. Dabartinis vaizdas, kai kalnas apaugęs medžiais, smarkiai niveliuoja jo charakterį ir vizualiai slepia aplinkinių želdynų – Sereikiškių, Altarijos – fone. Brauno plane pavaizduotas kalnas ir visa jo aplinka yra pliki, taigi kalnas turėjo būti itin ryškus elementas ne tik dėl savo stataus reljefo, tačiau ir dėl palikto apžvalgos lauko, netrukdomo medynų (žinoma, kalno plikumas greičiausiai buvo palaikomas dirbtinai, šalinant medžius, idant nesuprastėtų gynybinės charakteristikos).

Kitose plano dalyse taip pat krenta į akis želdynų trūkumas. Miesto sienos ribose nėra nei vieno (!) medžio, o už sienos matomos apaugusios Altarijos kalvos. Rytų kryptimi besidriekiančios kalvos taip pat parodytos plikos. Taigi, galima daryti prielaidą, kad miesto aplinkoje medžių iš tiesų nebuvo, greičiausiai jie buvo iškirsti ir sunaudoti miestiečių reikmėms – šildyti, statyboms, gatvėms kloti. Taip pat būtina atkreipti dėmesį į prie tvirtovių paliekamo neužstatyto ir neužsodinto ploto praktiką – viduramžių pilims būdinga palikti

3 pav. Atlaso plane atvaizduota Vilniaus pilių teritorija
Fig. 3. Vilnius Castle complex as shown in the plan of the atlas

apsauginę zoną prieš puolimo atvejus, o taikos metu tos teritorijos būdavo naudojamos tvirtovės arkliams ir kitiems gyvuliams ganyti, tai paašikintų bent jau želdinių trūkumą tvirtovės priegose.

Miesto vandenys atrodė kitaip nei šiandien. Pagrindinis pakitęs elementas – Vilnelė. Plane rodoma jos atšaka, įsiterpusi tarp Žemutinės pilies ir Aukštutinės pilies kalno, tačiau tai klaidinga informacija, nes žinoma, kad Vilnelės senvagės deltos kairysis atšakojimas buvo maždaug dabartinės Vrublevskio gatvės vietoje (Jurkštas 1990).

Kitas didelis pakitimas – Neries krantinės. Brauno atlase krantinės parodytos labai plokščios, iki pat vandens užstatytos pastatais. Žinome, kad šiandieninis vaizdas paveiktas XIX a. vykusios Žygimantų gatvės tiesimo darbų, kai miesto valdžios nutarimu buvo įrengtas bulvaras (Gandrėnas, Ožalas 2002) ir krantinės tapo smarkiai statesnės ir aukštesnės, tokios, kokios matomos dabar. Taip turbūt saugotasi nuo potvynių. Mažųjų vandenų Brauno atlaso plane nematyti, turbūt autorius arba neįžvelgė jų reikšmės, arba pritrūko geografinių žinių apie upelių vietas. Todėl Misionierių šaltinių, Vingrių šaltinių, Aušros vartų šaltinių, rąstinių vandentiekio vamzdynų (minimų jau nuo XVI a.) Kačergio upelio atlaso plane nesimato, nors tikėtina, kad miesto ūkiniame gyvenime jie atliko svarų vaidmenį. Deja, upelių ir šaltinių nesimato ir šiandien (dėl XIX a. kanalizacijos darbų), todėl Brauno atlase pateikiame vandenų situacija nesmarkiai skiriasi nuo šiandieninės.

Brauno atlaso plane palyginti mažai tiesioginės informacijos apie miesto politinę, ekonominę, kultūrinę, socialinę, tautinę ar konfesinę aplinką. Parodyta pakankamai daug katalikiškų bažnyčių, kad būtų galima teigti mieste dominavus (bent jau kultūriškai) katalikiškąją konfesiją, tačiau kiti šaltiniai teigia iki 1579 m. Vilniuje buvus bent 17 stačiatikių cerkvių, taigi galima spėti, kad žemėlapyje vaizduojama situacija kryptingai kuria katalikiško miesto tapatumą, nes plane nurodyta tik viena stačiatikių bažnyčia (*Der Griede Kirche, Voskresensko*, dabar nenykusi, 4 pav.) ir ta pati – ne pagrindinė to meto stačiatikių šventovė (pagrindiniais stačiatikių maldos namais buvo Šv. Dvasios cerkvė).

Jei labai sąlygiškai susietumėme tautiškumą su konfesiškumu, reikėtų manyti, kad pagal Brauno atlaso medžiagą Vilnius daugiausia buvo apgyvendintas lietuvių ir lenkų, o rutėnai (stačiatikiai) sudarė mažumą. Tai irgi netiesa, nes remiantis informacija apie to meto suolininkų teismo sudėtį (kurių turėjo per pusę sudaryti katalikai ir stačiatikiai), galima teigti, kad rutėnai sudarė bent pusę Vilniuje gyvenančių krikščionių. Planas

4 pav. Vienintelė plane pavaizduota stačiatikių cerkvė (17 numeris)

Fig. 4. The only Russian orthodox church in the plan of the atlas (17)

taip pat neatspindi kitų konfesijų padėties: nekalbama apie reformatus (protestantus, kalvinistus), kurie tuo metu tikrai turėjo maldos namų pačiame centre (4 pav., virš 17 numeriu pažymėtos stačiatikių cerkvės), judėjus (kurių didžioji sinagoga buvo pastatyta XVI a. antroje pusėje), musulmonus totorius ir karaimus, kurie greičiausiai turėjo savo maldos namus. Totoriai plano tekstinėje dalyje aprašomi kaip *gyvenantys užmiestyje, daugiausia dirbantys vežikais arba pirklių palydovais* (vert. L. Rekevičius). Gali būti, kad kitų konfesijų pastatai nenurodyti tyčia, siekiant paryškinti katalikišką miesto charakterį.

Socialinis kontekstas Brauno plane taip pat prieštaringas. Žemėlapyje aiškiai išsiskiria tvarkingos gatvės miesto sienos viduje ir padrikas užstatymas už miesto sienos, kur gatvės neaiškių kontūrų, dažnai niekur nevedančios, aiškiai vargingi kvartalai. Eksplicacijoje minima ligoninė (greičiausiai špitolė – vargingųjų, nebeįgalinčių elgetauti prieglauda (Žalkauskas 2010)), tačiau aprašyme rašoma atvirkščiai – kad miestas neturi *pavargėlių prieglaugos, kur labdarinųjų padedami galėtų atgauti jėgas (nulla paupertate afflictis assignata loca, ubi misericordiae refouentur operibus)*. Galima neabejoti, kad šiuo atveju klaidina tekstas, nes špitolė prie Švč. Trejybės bažnyčios buvo jau nuo XVI a. vidurio. Miesto gyventojai aprašomi kaip primityvūs ir nevalyvi, itin mėgstantys gerti, nors vyno neturi, miegantys ant kietų suolų (minkštai miegoti laikyta nuodėme), namuose nėra jokios puošybos ar prabangos. Taip pat gyvena ir turtingieji, tik skiriasi jų drabužiai, kurie yra puošnesni ir dabinti auksu bei sidabru. Aprašyme minima, kad jokiame kitame pasaulio mieste nėra tiek daug aklių žmonių, to priežastis – dūminiai ugniakurai namuose, o tvyrantys dūmai išgraužia akis. Miestiečiai

neturi tvartų, gyvuliai gyvena kartu su šeimynykščiais. Šalimais ant suolo ilsisi tik ką pagimdžiusi namo šeiminko žmona, kuri po 3 ar 4 dienų turi grįžti prie buities darbų.

Teksto autorius išskiria Vilnios upės apsuptą rajoną (Užupį?), kurį aprašo kaip *itin vargingą, esantį nuošaliau dėl savo skurdo, rajone nėra gatvių, namai sustatyti be tvarkos, lyg stebuklo ar atsitiktinumo valia, tik dėl barbariškų gyventojų užgaidos* (<...> *Suburbia sunt, quemadmodum in vrbibus bene constitutis, varia, diuerfis discreta nominibus, sed vno & perpetuo quoda suburbio septa & circumuallata Vilna conspicitur, vbi infinitus aedicularu numerus, nullo delecto nullo plataerum ordine, sed pro agresti barbaroru voluntate, prout fors & occasio tulit, quafi confitus videtur* <...>) (ištrauka ir atlaso aprašomosios dalies, iš lotynų k. vertė L. Rekevičius).

Rašo, kad priemiesčių gyventojai yra vergai iš priimties (*seruilis que ingeni*), tamsūs, tingūs, purvini, be laisvės troškimo. Rašo, kad šeiminkai vergus gali išlaikyti tik negailestingai su jais elgdamiesi, nes nuo gerai su tarnais besielgiančių šeiminkų vergai bėga. Miestiečiai, apsvaigę nuo midaus, šilto vyno ar alaus, lengvai veliasi į muštynes, kurios neretai baigiasi rimtais sužalojimais. Užsieniečio nužudymas nėra laikomas rimtu nusikaltimu ir žmogžudys gali lengvai išsukti sumokėjęs 16 talerių baudą (<...> *sed decem & sex daleris vitam tunc redimunt* <...>), o jei auka palaidojama anksčiau, nei baigiasi bylos tyrimas, nusikaltėlis gali likti ir visai nenubaustas dėl įrodymų trūkumo.

Aprašomas socialinis kontekstas gana negatyvus, pabrėžiantis miestiečių tamsumą, agresyvumą, miesto nesaugumą, gają pagonybę. Tai atspindi ir pats planas, kurio vienodų netvarkingai sustatytų vienaaukščių namelių eilės nesuponuoja minčių apie kitokią socialinę aplinką.

Miesto ekonominė aplinka nei plane, nei aprašyme nedetalizuojama, tačiau plane išskiriamos klėtys (*Der Cletken*, nuo sen. vokiško žodžio *Glet* – klėtis), kitų tyrinėtojų verčiamos kaip krautuvės, parduotuvės. Taigi, lyg ir nužymimas tam tikras komercinis miesto rajonas, nes kitur parduotuvės neišskiriamos nei plane, nei aprašyme. Taip pat reikia įvertinti plane rodomus Maskovijos pirklių namus (*Die Moskowiten hoff; aula Rutenorum*) ir Vokietijos pirklių namus (*Das Deutsch haus*). Šie objektai nurodo tam tikrą prekybos su rytiniais ir vakariniais kraštais intensyvumą. Aprašyme nurodyta, kuo prekiaujama Maskovijos pirklių namuose – vilkų, baltųjų lapių, leopardų, šermuonėlių, sabalų kailiais. Tai nurodo, kad prabangos prekių bent jau tranzitas buvo intensyvus, o galbūt dalis šių kailių likdavo ir Vilniuje, be to, prekybiniai ryšiai geografiškai

platūs, nes nei leopardai, nei poliariinės lapės Maskvos kunigaikštystės valdose nesiveisė.

Apie kitą veiklą galima spręsti iš plane matomų maulūnų Neries pakrantėje, upe plaukiančių sielių (prekyba mediena), Vokiečių gatvėje nurodytos monetų kalyklos (*Die Muntz*). Teisė ir poreikis kalti monetas nurodo ekonominį potencialą, XVI a. LDK buvo 3 monetų kalyklos: Vilniuje, Kaune ir Breste (Lietuvos Brastoje) (LDK kalyklos 2009).

Kalbant apie ekonominę Brauno atlaso plano sudarymo laikų Vilniaus aplinką reikia paminėti, kad tekste minimas labai sunkus patekimas į miestą. Rašoma, kad į miestą įmanoma keliauti tik žiemą, nes viskas aplinkui apsupta pelkių ir miškų, o *nepakenčiami keliai, vedantys į miestą, praeinami tampa tik kai pelkės ir aplinkiniai ežerai pasidengia ledu*.

Politinis kontekstas Brauno atlaso plane atskleistas šykščiai. Matyti, kad plane dominuoja pilių teritorija, taigi pabrėžta karaliaus valdžia. Taip pat legendoje išskirtas Vyskupo namas (16 numeris – *Das Bishops Haus*), be to, tekste nurodyta, kad Vilnius yra Lietuvos Vyskupijos centras (*ampla Episcopalis Lithuaniae*), taigi nurodomas ir kaip dvasinės valdžios vietinis centras. Plano legendoje taip pat išskirtas Vaivados namas (15 numeris – *Das Wyeweten Haus*). Vilniaus vaivada atliko pareigas keliose dabartinių apskričių (Vilniaus, Utenos, Panevėžio) teritorijose ir žemėse dabartinėje Baltarusijoje, taigi tai buvo svarbi pareigybė, o vaivada miesto kasdieniame gyvenime atliko svarbų vaidmenį. 18 numeris *Das Rathaus* plano eksplikacijoje reiškia rotušę, magistrato valdžios centrą. Taigi politiškai Vilnius buvo įvairių lygių valdžios organų koncentratas – magistrato, vaivadijos, vyskupijos ir LDK sostinės, o šių institucijų darbuotojai sudarė nemenką Vilniaus elito dalį, kaip ir jų lankytojai – nemenką miesto svečių procentą (Ragauskas 2002).

Daugiausia vizualios informacijos Brauno atlaso plane pateikta apie antropogeninius tapatumo elementus: urbanistinę miesto struktūrą, architektūros objektus. Papildant netikslią plano informaciją tekstinėje dalyje aprašytais savitumais, galime susidaryti apytikslų urbanistinio Vilniaus darinio vaizdą, tiesa, per F. Hogenbergo ir G. Brauno prizmę.

Plane ryškiai matomi ryškūs urbanistiniai miesto savitumai. Pirmiausia pastebimas miesto policentris spidulinis charakteris (tiesa, plane spinduliskumas smarkiai iškreiptas ir miesto gatvių tinklas atrodo beveik stačiakampis), susidedantis iš administracinio miesto centro – rotušės, ir administracinio valstybės centro – pilies. Aplink šias ašis mezgasi spidulinis gatvių tinklas, kurį lemia į visas kryptis besišakojantys į

miestą vedantys keliai. Pažymėtina, kad plane gatvės atvaizduotos pakankamai plačios, bet tai nesutampa su archeologinių tyrinėjimų duomenimis (Vilniaus archeologijos... 2007). Todėl būtų galima daryti išvadą, kad miesto gatvių platumas yra tik dailininko pasirinkta išraiškos priemonė, leidžianti tiksliau atskleisti miesto pastatų fasadus ir išryškinti gatvių tinklo charakterį (tegul ir neiteisingą).

Išsiskiria didžiosios miesto masės koncentracija kairiajame Neries krante, kairioje Vilnelės tėkmės pusėje, miesto išsidėstymas Neries senovagės ribose, jis beveik neįsiterpia į aplinkines kalvas. Ryškus tūrinio erdvinio charakterio bruožas yra miesto siena (5 pav.). Nors nupieštas netiksliai, aiškiai matoma koncentruotas užstatymas su aiškiu gatvių tinklu *intramuros* ir padrika, negausiai užstatyta, reguliaraus gatvių tinklo neturinti *extramuros* aplinka. Priemiesčių chaotiškas charakteris paaiškinamas ir teksto užuominomis, kad *kiekvienas panorėjęs gali pasistatyti sau pušinę lūšną niekieno neatsiklausdamas*, taigi greičiausiai atskirų sklypų priemiesčių lūšnynai neturėjo arba (greičiausiai) dėl žemės savininko malonės (ir galbūt mokesčio) stovėdavo stambesnio žemvaldžio valdoje (jursdike).

Kvartalai užstatyti daugiausiai išoriniu perimetru, kvartalų viduje intensyvumas mažesnis arba pastatų visai nėra.

Išsiskiria miesto sienos viduje atvaizduotų pastatų architektūra. Matomas gotikinis miesto charakteris, kai kurie pastatai akivaizdžiai mūriniai (arkinėmis angomis. Įdomus miesto savitumas – pastatais užstatytas tiltas per Nerį (dabartinis Žaliasis)). Dauguma pastatų parodyti vieno aukšto, dvišlaičiu stogu, be priklausinių (nes, anot teksto, gyvuliai buvo laikomi namuose). Kai

kurie pastatai pakankamai aukšti – Vokiečių, Pilies gatvėse matomi 4 aukštų pastatai. Išsiskiria užstatymo intensyvumas upių pakrantėse – namai rodomi prie pat vandens.

4. Vilniaus miesto vaizdavimas kitų atlase pavaizduotų miestų kontekste

Itin įdomių įžvalgų galima pateikti lyginant Vilniaus planą iš Brauno atlaso su kitais tų pačių leidimo metų (Braun 1581) aprašytais miestais pagal D. Wood siūlomą metodiką (Wood 1992). III atlaso leidime spausdinti šie miestai: Bristolis, Česteris, Dordrechtas, Enkhuizenas, Edinburgas, Franekeris, Grenoblis, Karaliaučius, Landshutas, Leuwardenas, Leuvenas, Norvičas, Orvietas, Pasau, Ryga, Reimsas, Vilnius, Veimaras, Ciurichas. Detalesniam palyginimui pasirinkti Edinburgo (nes tai vienintelis III leidimo atlase vaizduojamas miestas, kuris kartu su Vilniumi turi prieraišą „metropolis“), Karaliaučiaus (nes tai geografiškai netolimas, strategiškai visomis prasmėmis svarbus miestas, taip pat sostinė), Ciuricho ir Grenoblio miestai. Ciurichas palyginimui pasirinktas dėl to, kad Miunsterio „Kosmografijos“ leidinyje Vilniui ir Ciurichui iliustruoti panaudoti tie patys paveikslai, lyg miestai būtų kažkuria prasme tapatūs, o Grenoblis pasirinktas dėl panašaus su Vilniumi bažnyčių skaičiaus – nes dauguma kitų miestų jų turi mažiau.

Palyginimas atskleidė įdomius rezultatus, kuriuos galima įvertinti toliau pateikiamoje lentelėje. Surašyti kiekviename plane suskaičiuotų pastatų kiekiai – atskirai išskiriant mūrinių namų skaičių, medinių namų skaičių ir kulto pastatus. 1 lentelėje įrašyti skaičiai turi

5 pav. Rotušė (25 numeris). Miesto siena. Rusų (rusinų) miestas (*Civitas Ruthenicum*)

Fig. 5. City Hall (25). City Wall. Ruthenian city (*civitas ruthenicum*)

tam tikrą paklaidą, nes dėl smulkių detalių kartais neįmanoma atskirti, ar pastatas mūrinis, ar medinis, ir tenka spėti. Taip pat kaip kulto pastatai įtraukti visi smailes turintys pastatai, išskiriant rotušių pastatus, tačiau neįvertinant, kad kitos įstaigos mieste taip pat gali turėti pastatus su bokštais.

1 lentelė. Atlase pateiktų Vilniaus, Karaliaučiaus, Ciuricho, Edinburgo ir Grenoblio miestų palyginimas

Table 1. Comparison of Vilnius, Königsberg, Zurich, Edinburgh, Grenoble plans in the atlas

Miestas	Mūrinių namų skaičius	Medinių namų skaičius	Kulto pastatų skaičius
Ciurichas	781		4
Edinburgas	362		2
Grenoblis	483		18
Karaliaučius	553		4
Vilnius	121	2401	13

Galima pastebėti, kad Vilnius parodytas kaip vienas didžiausių 1581 m. leidimo atlaso miestų. Taip pat galima teigti, kad civilizacijos pažanga Vilnius smarkiai atsilieka, nes dauguma pastatų čia yra mediniai, o kitų lyginamų miestų didžioji dauguma pastatų parodyti mūriniai.

Įdomu, kad Vilnius turi palyginti didelį bažnyčių skaičių, smarkiai viršijantį kitų miestų kulto pastatų skaičių, čia nusileidžiama tik Grenobliui, kuris turi 18 kulto pastatų. Reikia atkreipti dėmesį, kad dauguma Vilniaus kulto pastatų labai nedaug išsiskiria iš aplin-

kinių pastatų konteksto (išskyrus stambius Katedros, Bernardinų komplekso, Šv. Jono bažnyčios statinius), dažna Vilniaus bažnyčia vaizduojama kaip stambus pastatas su kyšančia smaile, o kituose lyginamuose miestuose bažnyčios vaizduojamos hipertrofuotai padidintos, pabrėžiant gotikinę dominuojantį charakterį.

Reikia pabrėžti, kad gausus Vilniaus priemiesčių užstatymas yra unikalus, nes kitų miestų už sienos esančios dalys yra beveik neužstatytos. Tai svarbus Vilniaus savitumas, nes kituose miestų planuose už miesto sienos pastatų yra labai mažai. Net Karaliaučiaus, kuris neturėjo miesto sienos, plane miestas labai koncentruotas, aiškių kontūrų, neamorfiškas – priešingai negu Vilnius.

Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad visų kitų lyginamų miestų planuose už miesto rodomi intensyviai dirbami laukai: smulkiai padalinti rėželiai žemės, rodomi skirtingomis spalvomis (galima spėti, kad kai kurie jų pūdymuoja, kai ūkininkaujama pagal trilaukę sistemą, arba tiesiog auginamos skirtingos kultūros). Vilniaus planas nesuteikia jokios informacijos apie aplinkinių laukų dirbamumą, miesto aprūpinimą maistu.

Krenta į akis tai, kad Vilniuje gana vangiai išnauojamas vandens ūkis. Kituose lyginamuose miestuose (išskyrus Edinburgą) demonstruojama intensyvi veikla vandenyje: gaudyklės, užtvaros, lieptų sistemos su pastatais, užstatyti tiltai (6 pav.). O Vilniuje matomas vos vienas tiltas (dabartinis Žalioji), tiesa, užstatytas pastatais.

Kariniai Vilniaus įtvirtinimai atrodo gana primitiviai. Miesto siena parodyta vietomis apgriuvusi, neiškilios formos, be bastionų ir kampinių bokštų (5 pav.).

6 pav. Ištrauka iš G. Brauno atlaso Ciuricho plano. Centrinė miesto dalis

Fig. 6. Fragment of the Zurich plan from the atlas of G. Braun. Central part of the city

Kitų miestų (išskyrus sienos neturėjusį Karaliaučių) įtvirtinimai atrodo gerokai rimčiau: Ciurichas itin smarkiai fortifikuotas, panaudojant vandenį, dvigubas gynybines sienas, daug gynybos bokštų; Grenoblis įtvirtintas dviguba miesto siena, kurios kiekviena dalis turi po vandens fosą, parodyta daug bokštų (7 pav.).

Edinburgas, nors ir apjuostas primityvia siena, tačiau ši yra tvarkingos geometrijos, su 12 gynybos bokštų per visą perimetrą (8 pav.). Karaliaučius, nors ir neturi miesto sienos, tačiau jo centrinė dalis įtvirtinta sumaniai panaudojant vandenį (9 pav.). Peršasi išvada, kad arba Vilnius buvo įtvirtintas gerokai prasčiau nei Vakarų Europos miestai dėl vietinių fortifikatorių nekompetencijos, arba taip tikslingai suformuotas miesto įvaizdis, pabrėžiant miesto nesaugumą, atsilikimą ir barbariškumą.

Įdomiausias ir daugiausia interpretacijų reikalaujantis faktas yra akivaizdus Vilniaus didumas, skaičiuojant pagal pastatų ir maldos namų kiekį. Ar tikrai kiti lyginamieji miestai buvo daug mažesni? Ar racionalūs mūriniai kelių aukštų namai tiesiog talpino gerokai daugiau gyventojų? Ar Vilniaus miesto planas yra tarsi ditirambas miesto didybei (tikrai ar tariamai – reikia nepamiršti, kad tikrasis planas greičiausiai buvo pieštas

7 pav. Grenoblio plano ištrauka

Fig. 7. Fragment of the plan of Grenoble

8 pav. Edinburgo plano ištrauka

Fig. 8. Fragment of the plan of Edinburgh

Žygimanto Augusto pirmosios žmonos Elžbietos von Habsburg – jaunosios karalienės – palydos asmens)?

Labiausiai tikėtina versija visgi galėtų būti tokia: Vilnius buvo reikšmingas ekonominis, politinis vietas, greičiausiai išsiskiriantis ir savo dydžiu (atkreipkime dėmesį į užrašą „Metropolis“ prie miesto pavadinimo). Gali būti, kad Kelne Vakarų kartografs tiesiog pritrūko orientyrų: aplinkui buvo mažai kitų didelių miestų, nebuvo jokių išskirtinių reljefo tapatumo ženklų – kalnų, krioklių, jūrų, ežerų, miestas negarsėjo (bent jau to nepatvirtina dokumentai) jokiais gaminiais, amatais ar prabangos prekėmis. Kartu tai buvo svarbus Vakarų civilizacijos rytinio pakraščio riboženkliis: katalikiškų teritorijų pabaiga, už kurios plytėjo neįvardintos Rusios žemės, mongolų ordos, stačiatikybė; Vilnius buvo *antermurale christianitatis*, ir tokia išskirtinė kultūrinė, geografinė ir politinė pozicija sukurstė kartografo vaizduotę nupiešti miestą tokio dydžio, kokio jis galbūt nė nebuvo (Briedis 2009: 54). Tokio kultūrinio požiūrio apraiškas į žemėlapių sudarymą viduramžiais ir Renesanso laikotarpiu pateikia ir žemėlapių tyrinėtojas D. Wood, ypač akcentuojantis epochai įprastą praktiką dirbtinai išpūsti ir padidinti su krikščionyste ar katalikybe susijusius aspektus kitų kultūrų atžvilgiu, jas sumenkinant.

Todėl Brauno ir Hogenbergo atlase kuriamas Vilniaus įvaizdis yra nevienareikšmis. Regis, autoriai neturi intensijos pagrąžinti tikrovės – aplink miestą nerodomi dirbami laukai, nemaskuojami tušti plotai miesto viduryje, nėra smarkiai išryškintos bažnyčios, o planą lydintis tekstas yra itin kritiškas. Tačiau miestas rodomas tikrai didelis palyginti su kitais miestų planais, ir jis įvardinamas kaip „Metropolis“. Galima daryti prielaidą, kad autoriai nėra įkvėpti Vilniaus kultūros, tačiau pripažįsta jo reikšmę ir charakterizuoja miesto reikšmę jo dydžiu. Kritiškas planą lydintis tekstas tikrai leidžia suprasti, kad tai nėra miesto pa-

9 pav. Centrinė įtvirtinta Karaliaučiaus dalis. Ištrauka iš Karaliaučiaus plano

Fig. 9. Central fortified part of Königsberg. Fragment of the plan of Königsberg

negirika. Taigi šis planas leidžia įvertinti ir kuriamą Vilniaus miesto įvaizdį – svarbus ir didelis komercinis metropolis, tačiau netiesiogiai parodoma, kad ji atsilikęs technologiniu (nerodomi spalvoti dirbamos žemės plotai – trilaukė, pažangiausia tų laikų žemdirbystės sistema), kultūriniu, karybos požiūriais.

Įdomu palyginti Vilnių su kitu stambiu LDK centru Gardinu (10 pav.), kuris pakliuvo į II-ąjį atlaso leidimą 1575 m. Gardinas buvo svarbus miestas, kuriame vykdavo bendri Lietuvos ir Lenkijos seimai, tyrinėtojų įvardinamas kaip antras pagal svarbą LDK miestas (Kamuntavičius 2007). Gardinas buvo šalia tuo metu judraus kelio Vilnius–Varšuva ir buvo pirmasis stambus LDK miestas, kurį pamatė į Vilnių iš Vakarų per Varšuvą vykstantis keliautojas. Brauno atlase, suskaičiuavus pastatus, gaunamas toks Vilniaus ir Gardino palyginimas (2 lentelė).

2 lentelė. G. Brauno atlase pateiktų Vilniaus ir Gardino miestų palyginimas

Table 2. Comparison of Vilnius and Grodna plans in G. Braun atlas

Miestas	Mūriniai namai	Mediniai namai	Kulto pastatai	Pilys
Gardinas	18	102	5	2
Vilnius	121	2401	13	2

Matosi, kad Brauno atlase pavaizduotas Vilnius labai smarkiai lenkia *antrą pagal svarbumą LDK miestą* (Kamuntavičius 2007) – Gardiną. Mūrinių pastatų parodyta beveik 7 kartus daugiau, medinių namų 24 kartus daugiau, bažnyčių 2 kartus daugiau. Galima tik spėlioti, ar tokie skirtumai atsiranda dėl neįprastos Gardinui atvaizduoti pasirinktos perspek-

10 pav. Gardino centrinė dalis. Ištrauka iš G. Brauno atlaso plano

Fig. 10. Central part of Grodna. Fragment of the plan in G. Braun's atlas

tyvos, ar autorius sąmoningai Gardiną sumažino dėl R. Kamuntavičiaus minimo *labai neigiamo Gardino atvaizdavimo užsieniečių aprašymuose*. Galbūt faktas, kad Gardinas nebuvo administracinis centras, o prekybos požiūriu buvo labiau tranzito taškas, lėmė, kad miestas iš tiesų buvo gerokai mažiau išsivystęs už Vilnių.

Apibendrinimai

1. Brauno atlaso žemėlapis yra dokumentiškai netikslus, tačiau vertingas ir informatyvus miestovaizdžio savitumų studijoms, tiriant miesto tapatumą ir įvaizdį. Brauno atlaso planas ir jo aprašomoji dalis yra rengti ne vienu laiku ir galbūt skirtingomis intensijomis, smarkiai paryškinant autoriams įsiminusius savitumus.
2. Planas perteikia daugumą tapatumo aprašymo modelio aspektų: gamtinės aplinkos savitumus, urbanistinius savitumus (nors ir ne visai tiksliai). Architektūriniai objektai pavaizduoti gana netiksliai, tačiau ryškiai perteikia autoriaus suvoktą miesto įvaizdį. Daugiausia informacijos apie kultūrinius konteksto savitumus suteikia planą lydintis tekstinis aprašas.
3. Miestas pavaizduotas didelis, tačiau menkai išsivystęs, daugiausia medinis, geometriškai netaisyklingos struktūros, su padrikai įrengta gynybine siena. Dauguma patatų mediniai, vieno aukšto sustatyti padrikai, nesilaikant perimetro. ~0,5 % visų pastatų galima spėti buvus mūriniais, dviejų ir daugiau aukštų. Svarbią vietą miesto struktūroje užima pilių teritorija, tačiau matosi miesto policentrinis charakteris.
4. Plane atskleidžiamas Vilniaus kaip sostinės statusas, rodomi įvairių lygių administraciniai centrai, kelių šalių atstovybės (ambasados, prekybos namai?), tačiau suteikiama mažai žinių apie miesto ekonominį, politinį, kultūrinį kontekstą, o atspindėta konfesinė situacija yra vienpusiška katalikų atžvilgiu ir neparodo tikrosios to meto tautinės bei religinės padėties. Taip pat Vilniaus socialinis ir kultūrinis kontekstas perteiktas labai neigiamai, gyventojai parodyti kaip neišsilavinę, barbariški, grubūs, o miestas nesvetingas ir sunkiai pasiekiamas užsieniečiui.
5. Tačiau planu ir tekstu kuriamas miesto įvaizdis yra platesnio paveikslo, kuris atsiskleidžia lyginant Vilnių su kitų miestų atvaizdais, dalis. Nustatoma, kad Vilniaus dydis, skaičiuojant pagal planuose rodomus pastatus ir visuomeninius objektus – bažnyčias – gerokai lenkia kitus miestus, tačiau atsilieka

nuo jų civilizuotumu, mūro pastatų kiekiu, tvarkingo miesto planavimu, gynybinių sistemų kokybe. Tačiau lyginant Vilnių su kitu atlase pateiktu LDK miestu Gardinu, matomas akivaizdus kokybinis ir kiekybinis pranašumas.

6. Gali būti, kad Vilniaus dydis, matomas žemėlapyje, yra kartografo susidaryto įvaizdžio atspindys: stokodamas kitų ryškių orientyrų, suvokdamas Vilnių kaip vakarietiškos civilizacijos ir katalikybės kraštinį forpostą, F. Hogenbergas padidintai atvaizdavo savo suvoktą miestą.

Literatūra

- Braun, G. 1581. *VRBIVM PRÆCIPVARVM TOTIVS MVNDI*. Cologne: Typis Theodori Graminaei.
- Briedis, L. 2009. *Vilnius: City of Strangers*. Vilnius: Baltos lankos.
- Buivydas, R. 2004. Vilniaus Senamiestis: semantinis gamtos elementų vaidmuo, *Urbanistika ir architektūra* XXVIII (1): 3–8.
- Drėma, V. 1991. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga.
- Gendrenas, G.; Ožalas, E. 2003. *Karaliaus Mindaugo tilto prieigos. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Kairysis Neris krantas* [interaktyvus]. Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“ [žiūrėta 2010 01 28]. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuospilys.lt/data/zygimantu.htm>>.
- Jurginis, J.; Šidlauskas, A. 1988. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Vilnius: Mokslo.
- Jurginis, J.; Merkys, V.; Tautavičius, A. 1968. *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*. Vilnius: Mintis.
- Jurkštas, J. 1990. *Senojo Vilniaus vandenys*. Vilnius: Vaga.
- Kamuntavičius, R. 2007. Kijevas Žemaitijoje: Kaunas Vakarų Europos XVII a. leidiniuose, *Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, 68: 21–29.
- Katalynas, K.; Vaitkevičius, G. 1995. Vilniaus miesto raida XIV–XVII amžiais, *Baltų archeologija* 4(7): 25–32.
- LDK kalyklos [interaktyvus]. 2009. Lietuvos nacionalinis muziejus [žiūrėta 2010 01 28]. Prieiga per internetą: <http://www.lnm.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=151&Itemid=301>.
- Norberg-Schulz, C. 1980. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Petrušonis, V. 2003. Vietovės kultūrinio tapatumo semantinio modelio struktūra, *Urbanistika ir architektūra* XXVII(3): 99–110.
- Ragauskas, A. 2002. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje*. Vilnius: Diemedis.
- Rėklaitis, P. 1999. Du Vilniaus vaizdai XVI–XIX amžių grafikoje, iš *Prarastosios Lietuvos pėdsakų paieška*. Vilnius, 189–205.
- Vilniaus archeologijos atlasas*. 2007. Lietuvos istorijos instituto DVD. Vilnius: LII.

Vilniaus senajo vandentiekio vandenvietės [interaktyvus].

2009. UAB Vilniaus vandenys [žiūrėta 2010 01 28]. Prieiga per internetą: <<http://www.vv.lt/lt/apie/istorija/vandenvietes/>>.

Wood, D. 1992. *The power of maps*. New York: Guilford Press.

Žalkauskas, J. 1973. *Vilnius Brauno ir Hogenbergo atlase* [interaktyvus] [žiūrėta 2010 01 28]. Prieiga per internetą: <http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=975&Itemid=133>.

THE LAYERS OF VILNIUS IDENTITY IN THE ATLAS OF BRAUN AND HOGENBERG

L. Rekevičius

Abstract. The paper analyses the layers of Vilnius identity revealed in the city atlas of Braun-Hogenberg. The information of the text and graphical figures is reviewed through a certain model of the structure of identity. Attempts are made to find natural (relief, waters, flora), cultural (political, economic, social, etnical-confessional) and anthropogenical (urban, architectural) peculiarities of Vilnius city, rendered in the atlas, and compare it with the other cities from the same source. The paper reveals the peculiarities of urban situation, the types and morphology of buildup, city poly-central character and features of capital city, characterization of citizenry as well as inaccuracies on confessional balance, network of streets, size of the city.

Keywords: Braun-Hogenberg atlas, Vilnius Old Town, peculiarity, identity, image.

LUKAS REKEVIČIUS

Master of Architecture, PhD student, Dept of Fundamentals and Theory of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lithuania.

Research interests: cultural geography, heritage development, urban identity, city image.